

پژوهشی در آین صابئین

با تکیه بر منابع اسلامی

دکتر حیدر علی رستمی

تهران

۱۳۹۷

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

www.samt.ac.ir

اقلیت‌های مذهبی همیشه در اسلام محترم بوده‌اند؛ و توافق بین ادیان
بزرگ یکتاپرست برای پیشرفت بشریت لازم است.

صحیفه امام؛ ج ۶، ص ۱۷۷

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به متون درسی با نگرش اسلامی، به ویژه در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخ‌گویی به این نیازها می‌دانند، ایجاد می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی، از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی و دانشگاه اصول‌الدین کار مشترک خود را با انتشار کتاب پژوهشی در آینه صائبین با تکیه بر منابع اسلامی به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، ما را در جهت ارتقای کیفی کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته ادیان و عرفان به عنوان یکی از منابع قابل استفاده برای دروس «ادیان ایران پیش از اسلام»، «دین یهود» و «مسیحیت» تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شونند.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل اول: دیدگاه‌ها در ریشه‌یابی و مفهوم‌شناسی واژه‌صابین	۹
۱. اشتاقاق از فعل مضارع صبّ	۱۱
۲. ریشه‌گیری از فعل معتلّ صبا	۱۱
۳. اشتاقاق از فعل مهموز صبأ	۱۳
۴. اشتاقاق از سبأ	۱۶
۵. ریشه‌گیری از ماده سبح	۱۷
۶. اشتاقاق از ریشه عربی «ص ب ع»	۱۷
۷. ریشه‌گیری از اصل عربی صبّاوت	۱۷
۸. اخذ از کلمه ضوا	۱۸
۹. اشتاقاق از واژه مندایی صبا	۱۸
۱۰. انتساب به صابئ فرزند متولخ	۲۱
۱۱. انتساب به صابئ فرزند ادریس	۲۲
۱۲. انتساب به صابئ فرزند ماری	۲۳
۱۳. انتساب به صابئ فرزند لامک	۲۴
۱۴. انتساب به صابئ فرزند شیث	۲۴
۱۵. اشتاقاق از کلمه صبى	۲۵
فصل دوم: گسترهٔ مکانی و زمانی صابین در قدیم	۳۳
صابین ایرانی	۳۴
صابین رومی و شامی	۳۹

پنج

www.samt.ac.ir

	عنوان
صفحه	
٤٢	صابئین یونانی
٤٣	صابئین مصری
٤٦	صابئین کلدانی و نبطی
٤٩	صابئین هندی
٥٠	صابئین چینی
٥٢	صابئین جزیره‌العرب و یمنی
٥٤	صابئین ترک
٥٥	فصل سوم: فرقه‌شناسی صابئین
٥٧	صابئین اولیه و صابئین غیر اولیه
٥٩	صابئین حنیف و صابئین مشرک
٦١	صابئین دهری، صابئین فیلسوف و صابئین غیر این دو
٦٢	صابئین فیلسوف و صابئین غیر فیلسوف
٦٣	کاظمی‌ها، بیدانی‌ها و قیمانی‌ها
٦٣	صابئین حرآنی و صابئین مندایی
٦٦	اصحاب روحانیات، اصحاب هیاکل، اصحاب اشخاص و حلوی‌ها
٧٦	فصل چهارم: نظریه‌ها در ماهیت‌شناسی آیین صابئین و حقیقت آن آیین
٧٨	۱. گروهی از مجوسیان
٨٥	۲. گروهی از یهودیان
٩١	۳. گروهی از مسیحیان
٩٨	۴. ترکیبی از ادیان مختلف
١١٢	۵. فرشته‌پرستی
١١٩	۶. ستاره‌پرستی
١٣٣	۷. بت‌پرستی
١٤٠	۸. گنوی مذهب
١٤٥	۹. پیرو دین و کتاب و پیامبر مستقل
١٥٧	حقیقت آیین صابئین

www.samt.ac.ir

صفحه	عنوان
۱۷۶	فصل پنجم: صابئین مندایی و حرّانی و تاریخ و رابطه آنان
۱۷۶	گفتار اول: صابئین مندایی و تاریخ آنان
۱۷۷	نام‌های صابئین مندایی
۱۸۲	تاریخ صابئین مندایی
۱۸۹	گفتار دوم: صابئین حرّانی و تاریخ آنان
۱۹۶	گفتار سوم: رابطه حرّانیان و منداییان
۲۰۵	فصل ششم: خدا و مرگ و معاد در آیین صابئین مندایی
۲۰۵	گفتار اول: خدا در آیین صابئین مندایی
۲۱۰	گفتار دوم: مرگ و معاد در آیین صابئین مندایی
۲۱۰	مرگ
۲۱۳	معاد
۲۱۶	فصل هفتم: پیامبران در آیین صابئین
۲۲۲	حضرت آدم و شیث (ع)
۲۲۴	حضرت نوح و سام (ع)
۲۲۷	حضرت یحیی (ع)
۲۳۱	فصل هشتم: طهارت، قبله، نماز، روزه، زن، ازدواج و طلاق در آیین صابئین مندایی
۲۳۱	گفتار اول: طهارت، غسل، تعمید و وضو در آیین صابئین مندایی
۲۳۳	غسل
۲۳۳	تعمید
۲۳۷	وضو
۲۳۹	گفتار دوم: قبله، نماز و روزه در آیین صابئین مندایی
۲۴۰	قبله
۲۴۶	نماز
۲۵۲	روزه
۲۵۶	گفتار سوم: زن، ازدواج و طلاق نزد صابئین مندایی

www.samt.ac.ir

صفحه	عنوان
۲۵۶	زن
۲۵۸	ازدواج
۲۶۱	طلاق
۲۶۳	فصل نهم: زبان، الفباء، کتاب‌های دینی و سازمان روحانیت صابئین مندایی
۲۶۳	گفتار اول: زبان، الفباء و کتاب‌های دینی منداییان
۲۶۵	کتاب‌های منداییان
۲۷۲	گفتار دوم: سازمان روحانیت منداییان
۲۷۳	شرایط روحانی شدن
۲۷۷	مرتبه‌های روحانیت مندایی
۲۸۲	فصل دهم: گاهشماری و عیدهای صابئین
۲۸۲	گاهشماری
۲۸۴	عیدها
۲۹۰	فصل یازدهم: باورها و رفتارها، معبدها و قربانی به پیشگاه بت‌ها در آیین حرّانیان
۲۹۰	گفتار اول: باورها و رفتارهای حرّانیان
۲۹۹	گفتار دوم: معبدهای حرّانیان
۳۰۶	گفتار سوم: حرّانیان و قربانی به پیشگاه بت‌ها
۳۱۳	فصل دوازدهم: صابئین در فقه اسلامی
۳۲۰	دلایل اهل کتاب نبودن صابئین
۳۲۰	۱. اجماع
۳۲۴	۲. روایات یا سنت و سیره پیامبر
۳۲۷	۳. انحصار اهل کتاب بودن به یهود و نصارا
۳۳۰	۴. موحدانه نبودن عقاید صابئین
۳۳۶	۵. تفاوت کتاب دینی صابئین با کتاب‌های دینی اهل کتاب
۳۴۰	۶. قرار داشتن صابئین با عنوان عام و مطلق مشرك و کافر

عنوان	صفحه
دلایل اهل کتاب بودن صابئین	۳۴۲
۱. پیروی از حضرت یحیی	۳۴۲
۲. هم‌ردیفی نام صابئین با نام اهل کتاب در آیاتی از قرآن	۳۴۷
۳. معامله اهل کتاب با صابئین در جامعه اسلامی	۳۵۰
کتابنامه	۳۵۳

www.samt.ac.ir

تقدیم به پیشگاه مقدس پیامبران الهی که همچنان چراغی را که برافروختند
روشنی بخش امتهای موحد و دیندار جهان است.

www.samt.ac.ir

مقدمه

آیین صابئین کهن‌ترین آیین و یا از کهن‌ترین آیین‌های جهان دانسته شده است که هنوز وجود دارد. بر اساس برخی گزارش‌های تاریخی، روزگاری گسترده این آیین کهن، تمامی نقاط آباد و قابل سکونت زمین از کرانه‌های رود نیل گرفته تا روم، شام، یونان و فلسطین، بین‌النهرین، ایران، یمن، هند و چین را دربر می‌گرفته و همه نژادها و زبان‌ها و ملت‌ها را شامل می‌شده است. شوکت فراگیر و قدرت گسترده صابئین قرن‌ها ادامه داشته و سبب شده در جای‌جای جهان، سلسله‌هایی از پادشاهان و حکمرانان صابئی مذهب به وجود آید.

ظهور آیین‌های دیگر همچون یهود، زردهشت، بودا، مانی، نصارا و آن‌گاه اسلام موجب شد تا به تدریج از قدرت و نفوذ فوق العاده این آیین کاسته شود و خورشید تابان آن آیین جهان‌شمول رو به افول و تاریکی رود؛ تا جایی که اینک تنها منطقه جغرافیایی که می‌توان صابئین را در آن یافت، سرزمین کوچک و محدودی از جنوب ایران و عراق است که تعداد بسیار کمی از پیروان این آیین در آن به سر می‌برند و آنان نیز همچون کاروانی خسته و فراموش شده، رفتارفته به سوی نابودی گام بر می‌دارند.

آمدن نام صابئین در کنار نام یهودیان و مسیحیان در سه آیه از آیه‌های قرآن مجید سبب شد تا دانشمندان مسلمان به تحقیق و گفتگو درباره آنان پردازند، و بدین وسیله مانع حذف نام آنان از دفتر تاریخ و فرهنگ و تمدن بشری شوند. در همین راستا، واژه‌شناسان مسلمان کوشیدند ریشه و معنای لغوی واژه «صابئین» را بیابند، و تاریخ‌نگاران در صدد برآمدند تاریخ طولانی و قدیمی ایشان را بنگارند، و دانشمندان ملل و نحل خواستند از آراء و عقاید آنان آگاهی یابند، و مفسران و فقیهان نیز

www.samt.ac.ir

کوشیدند پرده‌ای ابهام از حقیقت آین آنان کنار زند و جایگاه دینی و حکم فقهی ایشان را روشن سازند؛ اما مشکلات زیادی که فراروی این محققان بود نگذاشت تا بسیاری از آنان با وجود علاقه و خواست و تلاش علمی خود به آنچه لازم و شایسته بود، دست یابند.

به جز کتاب‌های انگشت‌شماری که در سال‌های اخیر درباره این آین و باورها و رفتارهای پیروانش انتشار یافته است، کتاب دیگری را سراغ نداریم که به طور مستقل و شایسته به شناسایی و معرفی این آین پرداخته باشد. آنچه در کتاب‌های لغوی، تاریخی، تفسیری، ملل و نحل و مانند آن می‌یابیم از چند سطر تا چند صفحه تجاوز نمی‌کند که بدون تردید این توجه اندک نمی‌تواند آن آین کهن را آن‌گونه که باید، معرفی کند و بشناساند.

انزوای اجتماعی و سیاسی صابئین و دوری آنان از مراکز قدرت از زمانی که آین‌های جدید پا به عرصه حیات گذاشتند، از جمله عواملی بود که نمی‌توانست جاذبه‌ای را برای پژوهش و مطالعه درباره آنان و آینی که به آن پایبند بودند، ایجاد کند و موجب گردد تا انعکاسی از آراء و عقاید ایشان در بسیاری از کتاب‌ها و نوشه‌های دانشمندان قدیم مسلمان یافت شود. این امر به طور طبیعی و به تدریج بر ابهامی که بر این آین و باورها و رفتارهای پیروان آن سایه افکنده بود، می‌افزود.

برخی پژوهشگران علوم مختلف، هنگام رویه رو شدن با آین مهم و مبهم صابئین، آن‌چنان دچار سردرگمی شدند که تلاش آنان حاصلی جز بروز نظریه‌های متفاوت و گاه متضاد در پی نداشت؛ برای نمونه درباره ریشه و معنای لغوی کلمه صابئین با پائزده نظریه مختلف رویه رو می‌شویم و درباره آن که ماهیت آین آنان چیست با بیش از ده نظریه مواجه می‌گردیم. همچنین درباره حکم صابئین در فقه اسلامی، زمان پیدایش آین ایشان و مؤسس آن و محل سکونت اصلی و اولی صابئین نیز اختلاف نظرهایی وجود دارد.

علاوه بر انزوای اجتماعی صابئین و دوری آنان از مراکز قدرت و سیاست، عوامل دیگری نیز در کار بود که بحث و تحقیق درباره آنان و آینشان را با مشکل

روبه رو می کرد. از جمله می توان از تسلط قدرت ها و حکومت های مجوسیان، یهودیان و مسیحیان بر صابئین نام برد. بدیهی است که سلطه حاکمانی که داعیه دار حاکمیت ارزش های دینی خاصی در جامعه هستند، یورش به ارزش های ادیان دیگر را کم ویش به دنبال خواهد داشت. با توجه به سابقه کهن آیین صابئین و ظهور متعاقب ادیان و آیین های دیگر، می توان میزان بسیار زیاد و عمیق تأثیرات فرهنگی ادیان غالب را بر آیین مغلوب صابئین، حدس زد.

غلبه یهودیان، مسیحیان و مجوسیان بر صابئین، آیین اصیل ایشان را با آمیزه هایی از آیین های غالب می آمیخت و بازشناسی مؤلفه های اصلی آن را برای پژوهشگران مشکل می ساخت تا آنجا که بسیاری را وامی داشت تا این آیین را شاخه ای از یهودیت، مسیحیت و یا مجوسیت پنداشد و یا آن را ساختگی و ترکیب یافته از چند دین و مذهب دیگر بداند و برای آن اصلتی قائل نشوند.

موقعیت خاص جغرافیایی که صابئین در آن می زیستند و قرار گرفتن آنان در شاهراه ارتباطات دریایی و زمینی، ورود عناصر فرهنگی ییگانه در این آیین را در روزگار انزوای آن تشدید می کرد.

اعتقاد صابئی مذهبان به تبشيری و تبلیغی نبودن آیینشان، عدم موازنۀ فرهنگی میان آنان و پیروان سایر ادیان را باز هم به زیان صابئین تمام می کرد و آنان را در زمان ها و مکان هایی به فریب کاری و تظاهر به پایین دی و وفاداری نسبت به دین ها و آیین های غالب مجبور می ساخت تا بلکه از این راه امنیت جانی، مذهبی و اجتماعی به دست آورند و در سایه این امنیت کاذب، باورها و رفتارهای مذهبی خود را حفظ کنند؛ غافل از آن که چنین تصمیمی، آنان را ناخواسته به ورطه ای می افکند که پایانی جز اضمحلال و یا تحریف آیین صابئین نداشت و پس از سال ها، شناخت حقیقت آن را با مشکل رو به رو می کرد و پیروانش را به فرقه ها و گروه های مذهبی مختلفی تقسیم می نمود.

پیدایش فرقه های مختلف صابئی مذهب نیز به تدریج سبب شد تا بسیاری از دانشمندان دین پژوه و تاریخ نگار با ملاحظه برخی از آن ها و مطالعه آراء و

افکارشان، نتیجه تحقیقات و یافته‌های خود را به تمامی صابئین تعییم دهنند و به ابهام و اجمالی که در مورد آیین صابئین وجود داشت، بیفزایند، تا جایی که گروهی از محققان، صابئین را یهودی و برخی، آنها را مسیحی و عده‌ای، ایشان را مجوسي پنداشتند و بعضی، آنان را به بتپرستی، ستارهپرستی و یا فرشتهپرستی متهم کردند؛ در حالی که روش درست دینپژوهی آن بود که آراء و عقاید دسته‌ای از صابئین که به یهودیت، مسیحیت و مجوسيت متمایل شده بودند، به تمامی آنان نسبت داده نشود و باورها و رفتارهای گروهی که به بتپرستی یا ستارهپرستی و فرشتهپرستی روی آورده و از آیین اصلی خود منحرف شده بودند، به عنوان باورها و رفتارهای تمامی صابئین قلمداد نگردد؛ لیکن اشکال عده آن بود که صابئین، پیش از آن که «فرقه‌شناسی» شوند و مؤلفه‌های اصلی آیینشان از آمیزه‌های ییگانه و وارداتی بازشناسی شود، مورد قضاوت و داوری پژوهشگران قرار گرفته بودند و نتیجه، آن شده که اینکه پیش از ده نظریه متفاوت و گاه متضاد درباره ماهیت و حقیقت آیین صابئین به دستمان رسیده است.

بدانیم که غرض از بیان این مطالب آن نیست که محققان و مؤلفان قرون پیشین را سرزنش کنیم که چرا درباره صابئین، تحقیق شایسته و درخوری انجام نداده‌اند و با دیدن پاره‌ای ظواهر از گروهی صابئین و یا شنیدن برخی سخنان درباره گروهی از آنان به قضاوت نهایی و کلی پرداخته و به راهی رفته‌اند که نه با حقیقت منطبق است، نه با ظاهر قرآن کریم سازگاری دارد و نه مورد رضایت و پذیرش صابئین قرار گرفته، بلکه غرض آن است که بدانیم مطالب محدودی که پیشینیان درباره آیین صابئین به یادگار گذاشته‌اند چه نقایصی دارد تا بتوانیم در تأثیف یک اثر جدید و تازه، این نقایص را به حداقل برسانیم و از نور حقیقت بیشتر بهره گیریم. باید فراموش کنیم که از مهم‌ترین منابع دینپژوهی درست و تحقیق قابل اعتماد درباره یک آیین، آن است که کتاب‌های دینی آن آیین در دسترس محقق باشد تا او بتواند از لابه‌لای مطالب این کتاب‌ها، به ماهیت آن آیین دست یابد و بدون واسطه از باورها و ارزش‌ها و بایدها و نبایدهای آن آگاه گردد.

با تأسف، آن‌گونه که تاریخ نشان می‌دهد، محققان قرون پیشین هرگز نتوانستند به کتاب‌های دینی صابئین دست یابند و از محتوای آن‌ها آگاه شوند؛ زیرا صابئین، پنهان نگاه داشتن این کتاب‌ها و عدم آگاهی دیگران از محتوای آن‌ها را از لوازم تدبیّن و تقیّد به آیین خود می‌دانستند. تلاش صابئین در حراست از این کتاب‌ها تا آنجا بوده که در تحقیقات دانشمندان قدیم به کمتر موردی برمی‌خوریم که به محتوای این کتاب‌ها استناد شده باشد و جالب آن که بسیاری از پژوهشگران که به طور اجمال می‌دانسته‌اند که صابئین دارای کتابی دینی هستند که آن را تلاوت می‌کنند، می‌پنداشته‌اند که آن کتاب، زیبور داود (ع) است و حال آن که با تحقیقات جدید روشن شده است که چنین کتابی در اختیار صابئین نیست و آنان نیز زیبور را از کتاب‌های دینی خود به شمار نمی‌آورند.

علاوه بر محرومیّت محققان قدیم از دسترسی به متون مذهبی صابئین، آنان از اندیشه‌های پیروان این آیین و به خصوص روحانیان و آگاهان ایشان نیز محروم بوده‌اند. روشن است که چنین محرومیّتی سبب می‌شود که کار تحقیق به سرانجام مطلوب نرسد؛ زیرا از بهترین راه‌های شناخت صحیح یک آیین، مراجعة مستقیم به پیروان آن آیین و به ویژه کسانی است که از اصول و فروع آن، آگاهی کافی دارند و عهده‌دار بیان و تبیین آن می‌باشند.

خوشبختانه در سال‌های اخیر پس از ترجمۀ برخی کتاب‌های مقدس و تاریخی صابئین و در دسترس قرار گرفتن آن‌ها و نیز پس از اقدام پیروان این آیین به انتشار نظریه‌های خود درباره اعتقادات خویش و دفاع از برداشت‌های ناروایی که نسبت به آن صورت گرفته و می‌گیرد، راه رسیدن به حقیقت تا اندازه‌ای هموار شده و امید ناکام مانده محققان قرون پیشین به امید و آرزوی تحقیق‌پذیری تبدیل شده است.

اگرچه تلاش دین‌پژوهان جدید را از این لحاظ که به طور مستقیم و بدون واسطه در صدد بوده‌اند تا کهن‌ترین آیین زنده جهان را مورد شناسایی قرار دهند، باید ارج نهاد، لیکن از آن رو که از تحقیقات دانشمندان قدیم استفاده لازم را نبرده

و بیشتر سعی کرده‌اند تا با مراجعه و مطالعه میدانی به نوعی «فرهنگ‌شناسی» پردازنند، می‌توان مورد انتقاد قرار داد.

بی‌تر دید توجه به پژوهش‌های گذشتگان - هر چند پراکنده و کوتاه باشد - در غنی شدن تحقیقات جدید نقش بسزا و انکارناپذیری دارد؛ زیرا فهم سیر تحولی بسیاری از باورها و رفتارهای صابئین و پیشینه تاریخی آنان به جز این راه، امکان‌پذیر نخواهد بود.

بنابراین مناسب‌ترین و درست‌ترین راه برای تحقیق درباره صابئین، استمداد و بهره‌جویی از تلاش‌های گذشته و استفاده از زحمت‌ها و تأليف‌های تازه و توجه به محتوای کتاب‌های دینی صابئین و عنایت به نوشته‌های خود آنان است؛ کاری که نویسنده این اثر، کوشیده است تا آن را به مرحله اجرا بگذارد و به ثمر برساند. اینک پیش از ورود به مباحث این کتاب، توجه دانش‌پژوهان گرامی را به چند نکته جلب می‌کنیم:

۱. درباره صابئین و آین آنان به دو طریق می‌توان بحث و گفتگو کرد: یکی به طریق «فرهنگ‌شناسی» و دیگری به شیوه «دین‌پژوهی». مقصود از فرنگ‌شناسی آن دسته از فعالیت‌هایی است که به شناخت فرنگ‌عمومی پیروان یک آین که تحت تأثیر آموزه‌های آینی و غیر آینی قرار دارد، می‌پردازد، و مراد از دین‌پژوهی، کوشش در راه شناخت اصول و فروع یک آین و بررسی سیر تحولی باورها و رفتارهای متدينان به آن آین است، فارغ از آن که فرنگ‌عمومی آنان چیست و تحت تأثیر چه رفتارها و باورهایی قرار دارد؛ برای نمونه اگر کسی برای شناخت «شیعه» به بررسی فرنگ‌عمومی شیعیان درباره خدا، جهان، معاد، نبوّت، امامت، نماز، روزه، ازدواج، مرگ و مانند آن بپردازد، درباره شیعه کاری فرنگ‌شناختی انجام داده است، اما اگر در این زمینه بدون توجه به فرنگ‌عمومی شیعه که مرگ از باورها و رفتارهای دینی و غیر دینی است به بررسی اصول و فروع این مذهب و ویژگی‌های خاصی که سبب تمایز و امتیاز آن شده است بپردازد، کاری دین‌پژوهانه کرده است.

روشن است که فرنگ‌یک جماعت دین‌دار علاوه بر آن که زیر نفوذ

آموزه‌های دینی و آیینی قرار دارد، از آب‌سخور آمیزه‌های غیر دینی نیز سیراب می‌شود و شناسایی چنین فرهنگی نمی‌تواند حقیقت یک آیین را آن‌گونه که هست بشناسد و بشناساند.

بیشتر کتاب‌هایی که در سال‌های اخیر درباره صابئین نوشته شده، به خصوص آن‌ها که از سوی نویسنده‌گان غربی نگارش یافته است، در حقیقت فرهنگ‌شناسی است و نسبت به آیین صابئین کاری دین‌پژوهانه انجام نشده است.

معروف‌ترین پژوهشگر انگلیسی که برای تحقیق درباره صابئین سال‌های متتمادی در میان آنان زیسته و از نزدیک به مطالعه میدانی درباره آنان پرداخته، خانم «لیدی دراور» است. کاری که این محقق پر تلاش در زمینه شناسایی و معرفی صابئین انجام داده، کاری فرهنگ‌شناختی است که بیشتر به سنت‌ها و آیین‌های صابئین موجود پرداخته و در این‌باره بدون آن که کاری دین‌پژوهانه انجام داده باشد، به تفصیل سخن گفته است.

در کتاب پیش‌رو سعی کرده‌ایم بیشتر به دین‌پژوهی درباره صابئین پردازیم و از فرهنگ‌شناسی صرف درباره آنان که به شناخت حقیقت آیینشان کمک چندانی نمی‌کند، دوری کنیم. از این جهت از طرح کردن برخی مباحثی که در کتاب‌های مشابه با تفصیل درباره آن قلم‌فرسایی شده، خودداری کرده و به طرح مطالب بسیاری روآورده‌ایم که برای شناخت صحیح آیین صابئین، ضروری می‌نموده است.

۲. همان‌گونه که از مباحثت آینده روش خواهد شد بسیاری از محققان در تأثیفات خود، هنگام بحث از صابئین، میان دو گروه عمدۀ آنان یعنی «مندایی‌ها» که اینک تنهای فرقۀ باقی‌مانده از گروه بزرگ صابئین هستند، و «حرانی‌ها» که مشهور‌ترین گروه نابودشده آنان بوده‌اند، تفاوتی نگذاشته‌اند و در مباحثت خود بر آن که درباره چه گروهی سخن می‌گویند فرینه‌ای قرار نداده‌اند؛ از این لحاظ بسیاری از مطالب، از خلط و خطا خالی نیست؛ امری که تحقیق درباره صابئین را دوچندان با دشواری رویه‌رو می‌کند.

در بخش پایانی کتاب خواهیم دید که کم‌توجهی برخی از فقیهان به آن که

صابئین، گروه‌های دینی مختلفی دارند، موجب شده تا آنان هنگام صدور فتوا دچار اشتباه شوند و حکم گروهی را به گروه دیگر تعمیم و نسبت دهند. در نوشتۀ حاضر تلاش شده تا با فرقه‌شناسی درست صابئین، در حد امکان مباحث مربوط به آنان از خلط و خطا رها شود و راه شناخت حقیقت این آیین هموارتر گردد. از این رو بحث صابئین در فقه اسلامی را که از اهمیّت خاصی برخوردار است به بخش پایانی کتاب منتقل کرده‌ایم تا پس از روشن کردن آراء و عقاید گروه‌های مختلف صابئی‌مذهب، موضوع درستی برای حکم فقهی ایشان تصویر شده باشد.

۳. از کارهای لازمی که در مباحث مرتبط با تاریخ باید مورد توجه باشد تنظیم این مباحث به ترتیب تاریخی آن‌هاست. با وجود مشکلاتی که در تأليف کتاب به روش یادشده وجود دارد، نویسنده این کتاب کوشیده تا در تمامی مباحث، ترتیب تاریخی مذکور را مورد توجه قرار دهد و با ذکر تاریخ در گذشت نویسنده‌گانی که به نقل اندیشه‌های آنان می‌پردازد، سیر تاریخی بحث را روشن سازد. این اقدام برای رسیدن به نتایج درست‌تر در این تحقیق، یار و مدد‌کار بوده است.

یادآور شویم که تاریخ زندگانی و وفات برخی از دانشمندان و نویسنده‌گان قدیم، به روشنی ثبت نشده است؛ در این گونه موارد به ذکر محدوده زمانی که آنان در آن می‌زیسته‌اند و یا تاریخی که کتاب خود را در آن نوشته‌اند، پرداخته‌ایم.

در مواردی نیز که میان دانشمندان در سال‌مرگ مؤلفان پیشین اختلاف نظر وجود دارد، آنچه صحیح‌تر به نظر رسیده است را انتخاب کرده‌ایم.

به هر حال این تحقیق حاصل تلاش چندساله نویسنده آن است که متواضعانه تقدیم خوانندگان گرامی و به ویژه هم‌وطنان صابئی‌مذهب می‌شود. به طور حتم مطالبی از کتاب به نظر برخی خوانندگان نیازمند بازنگری تشخیص داده می‌شود. آگاه ساختن نویسنده از این مطالب موجب کمال تشکر و امتنان است.

دکتر حیدرعلی رستمی

۱۳۹۷

فصل اول

دیدگاهها در ریشه‌یابی و مفهوم‌شناسی واژه صابئین

اولین پرسشی که به طور طبیعی پس از برخورد با واژه‌ای که معنای مبهم و ناآشنا دارد به ذهن خطرور می‌کند، آن است که ریشه لغوی و مفهوم این واژه چیست؟ طبق مطالعات واژه‌شناسی، از دشوارترین واژه‌هایی که واژه‌شناسان قرآن در مورد ریشه لغوی و معنای آن به بحث پرداخته‌اند، واژه «صابئین» است؛ گستره اختلافات و دیدگاه‌های بسیار متفاوت این واژه‌شناسان در بیان ریشه لغوی و معنای این واژه بیش از هر چیز دشواری یادشده را نشان می‌دهد.

می‌دانیم که واژه مذکور، طبق قرائت مشهور، دوبار به صورت «صابئین» و یکبار به شکل «صابئون» در قرآن به کار رفته است؛

در آیه ۶۲ از سورة بقره آمده است: **إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالْنَّصَرَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمَلَ صَلِحًا فَلَهُمْ أَجْرٌ هُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ سَخْرَنُونَ**: «در حقیقت، کسانی که [به اسلام] ایمان آورده و کسانی که یهودی شده‌اند و نصارا و صابئین، هر کس به خدا و روز بازپسین ایمان داشت و کار شایسته انجام داد، پس پاداششان را نزد پروردگارشان خواهند داشت و نه ترسی بر آنان است، و نه اندوهناک خواهند شد».

در سورة مائدہ آیه ۶۹ می‌خوانیم: **إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَرَى مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمَلَ صَلِحًا فَلَا حَوْفٌ**